

A'mâk-ı Hayâl'de Maddeden Mânâyâ Yolculuk

A'mâk-ı Hayâl, Hayâlin Derinlikleri, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, Çev.

Esra Keskinılıç, Şule Yayınları, İstanbul 2016, ISBN 9789756841372

Giriş

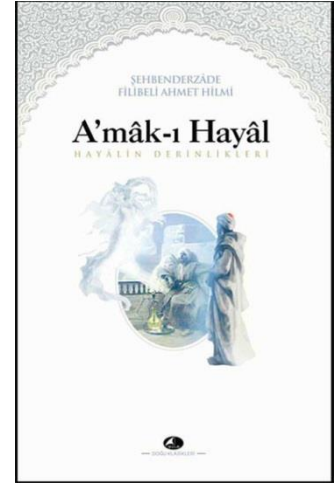
Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1865 yılında Bulgaristan'ın Filibe şehrinde dünyaya gelir. Babası, dönemin konsoloslarından Süleyman Bey'dir. Eğitim hayatına Filibe'de başlayan Ahmed Hilmi, ardından İstanbul Galatasaray Lisesi'ne başlar ve burada eğitim hayatını tamamlar. 1890 yılında Duyun-ı Umumiye idaresine memur olarak atanan yazar, sonrasında Beyrut'a gönderilir. Burada hürriyet eşitlik gibi fikir akımlarından etkilenir, Mısır'a kaçar ve Osmanî Cemiyeti'ne katılır. Ahmed Hilmi, 1901 yılında İstanbul'a gelir ve bir müddet sonra Fizan'a

sürülür, sürgün yıllarında tasavvufla ilgilenerek bu alanda birçok araştırma yapar ve kendini geliştirir. II. Meşrutiyet'le birlikte İstanbul'a dönen yazar, sonrasında Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslamiye üyeliğinde bulunur ve 1910'da Hikmet adlı bir gazete çıkarır. Yazar, II. Meşrutiyet Dönemi'nin Batı taklitçiliğini tenkit ederek İslam geleneklerini savunur.

Düşünür, yazar, şair gibi çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Filibeli Ahmed Hilmi, gazete ve dergi yayıncılığının yanı sıra çok sayıda tasavvufi ve felsefi yazı kaleme alır. Ayrıca şiir, roman, tiyatro gibi türlerde pek çok eser verir. Ahmed Hilmi, Batı kültürünün olduğu gibi benimsenmemesini, Osmanlı kurumlarına uyan taraflarının alınması gerektiğini vurgular.

Bu haseple, dönemin Avrupa menşeli pozitivism, materyalizm gibi akımlarının karşısında durarak spiritüalizmi savunur ve maddeciliği reddeder. Tasavvufla özellikle de vahdet-i vücud anlayışıyla ilgilenen yazar, mana ikliminden kopulmaması gerektiğini gazete ve dergilerdeki yazılarında dile getirir.

Gülcan Çaymaz¹

¹ Karabük Üniversitesi TÖMER'de Öğretim Görevlisi, caymazglcn@gmail.com

(Bu yazı Younge Academia ve Server Genç Hanımlar Derneği iş birliğinde Doç. Dr. Sema Noyan yönetiminde "Türk Romanında Modernleşme ve Kimlik Arayışı Yazarlık Atölyesi" kapsamında üretilmiştir.)

A'mâk-ı Hayâl'in Yapısı ve İçeriği

Filibeli Ahmed Hilmi'nin 1910 yılında yazdığı *A'mâk-ı Hayâl* adlı romanı, dönem eserlerinin aksine maddeciliği değil, spiritüalizm ve İslam savunuculuğunu öne çıkarır. Yazar, romanda maddenin karşısına mânâyı koyan bir kimlikle okuyucusuna hitap eder ve roman başkışisi Raci, aracılığıyla düşüncelerini halka aktarmayı amaçlar. 188 sayfa içeriğe sahip olan eser, kahraman bakış açısıyla kaleme alınmıştır ve iki bölümden oluşmaktadır. Romanın yapısında karşıtlıklardan oluşan birlik ve Doğu dinleri, Doğunun felsefi düşüncesi, mitolojik kahramanlar eşliğinde mistik bir atmosferde okuyucuya aktarılır. "Aynalı Baba ile Görüşme" adını taşıyan birinci bölümde Raci'nin kimlik arayışı ve hakikati bulma çabası alegorik bir anlatımla okuyucuya sunulur. Bu bölümde Raci, içinde bulunduğu arkadaş çevresinde ve maddeci ortamda varlığını sorgular. Arkadaşları ile gittiği bir piknikte iki meczubun onu hayvandan daha aşağı bir varlık olarak görmesiyle birlikte psikolojik olarak iyice çıkmaza giren Raci, mahallesindeki mezarlıkta yaşayan Aynalı Baba ile karşılaşır ve onun önderliğinde dokuz rüyayı içeren tasavvufi bir yolculuğa çıkar. Seyr-ü sülûk içinde gerçekleşen bu rüyalar sayesinde Raci, nefsinin kötülüklerini bilir ve hakikat yolculuğunu devam ettirir.

Manisa Tımarhanesi adını taşıyan ikinci bölümde Raci, akıl hastanesinde okurun karşısına çıkar. Raci'nin, eski arkadaşı Sami'den aldığı bir mektup yaşadığı değişimi gözler önüne sermektedir. Sami, arkadaşının eskiden çok latif ve bilgili olduğundan bahsederek şimdi neyi aradığını öğrenmek ister. Raci, cevabında maddi şeylere ihtiyacı olmadığını, bu nedenle hakikati aradığını ifade eder. Raci, benliğinden uzaklaşarak kendi içindeki hakikat aynasına daldığı için çevresi tarafından anlaşılammış ve aklını yitirdiği zannıyla tımarhaneye yatırılmıştır. Burada dünyevi zevklerden uzakta uzlete çekilen Raci'nin zorlu şartlar altındaki hayatı tasavvufi öğelerle okuyucuya yansıtılır. Deliler arasında geçirdiği sinir buhranlarından sonra Raci, orada Aynalı Baba'yı bulur ve birlikte tımarhaneden çıkarlar. Böylece ilk bölümdeki mürşit ve mürit ilişkisi yeniden kaldığı yerden devam eder. Bir süre sonra Aynalı Baba hakikat âlemine geçer. Raci, mürşidinin ardından hakikate ulaşmış kâmil bir insan olarak Aynalı Baba'nın geleneğini devam ettirir.

Mitolojik ve mistik hikâyelerin rüya aracılığıyla yer aldığı eserde, insanın arayış yoluyla hakikati bulabileceği okuyucuya gösterilmeye çalışılır. *A'mâk-ı Hayal*, masalsı anlatımı, İslâmî geleneği merkeze alması, öze ve hakikate ulaşma tezini savunmasıyla okuyucuda iz

birakan, fonksiyonel bir romandır. Arıca romanda ele alınan temalardan biri olan Doğu ve Batı çatışması, II. Meşrutiyet Dönemi'ne özgü bir problem olmayıp Tanzimat döneminden günümüze kadar devam eden bir mesele olarak güncelliğini korumaktadır. Bu açıdan incelendiğinde *A'mâk-ı Hayâl*, Türk toplumunun içine düştüğü modernleşme ve sekülerizm hastalığını bir asır öncesinden mercek altına alarak çözüm önerilerini ayna misali günümüze yansıtan dikkat çekici bir romandır.

Şüphe Çıkmazı

A'mâk-ı Hayâl romanında olaylar isimsiz bir şehirde ve harap bir mahallede başlar, merkez kişi Raci, kendi yaşadığı mekânları okuyucunun zihninde kelimelerle resmeder. "Eski evler, her biri acı ve sefalet yuvası olan nice viraneler, geçilmez sokaklar, pis caddeler... Ama asıl dikkati çeken, evimin yanında bulunan eski bir mezarlıktı."² Romanda şehrin isimsiz olmasının başlıca nedeni mekândan ziyade Ahmed Hilmi'nin savunduğu İslamî değerleri öne çıkararak okuyucunun ilgisini konuya çekmek istemesidir. Tasvirin devamında virane mahallenin aksine mezarlığın muntazam şekilde yapıldığı ve buradaki uzun servilerde sükûnetin hâkim olduğu anlatılmaktadır. Burada yazar, o dönemde benimsetilmeye çalışılan materyalist anlayışın karşısına tasavvufî sembollerle çıkar. Örneğin, sefalet yuvası nice viraneler ve geçilmez sokaklarla dünya hayatının geçiciliğini; ustaca ve muntazam bir şekilde yapılan mezarlıkla ahiret hayatını ve sonsuzluğu; upuzun, dimdik duran servilerle ise okuyucuya doğruluğun ve birliğin mesajını verir. Tasavvufi öğretiyeye göre dünya geçici âlemi, ölüm vuslatı yani sevgiliye ulaşmayı, servi ağacı ise faniliği, vahdeti ve doğruluğu temsil etmektedir.

A'mâk-ı Hayâl'in başkişisi Raci, ismiyle müsemma, varlığını sorgulayan ve hakikati arayan bir gençtir. Çocukluğunda annesinden sağlam bir dini eğitim alır. Daha sonra ise Batılı bir eğitimden geçer. Gelenekle modernizm arasında sıkışan, kim olduğunu ve varlık nedenini sorgulayan Raci, psikolojik ve ruhsal bir çöküntü içine düşer. Dönemin şöhret sahibi âlimleriyle görüşse de onu içine düştüğü kuşkudan kimse çıkaramaz.

Şüphe, genel mânâda bir konu ya da durum hakkında emin olmamak demektir. *A'mâk-ı Hayâl*'de yazar, dönemin insanların içine düştüğü şüpheyi, madde ile mânâ arasındaki gelgitlerini Raci'nin dilinden okuyucuya şöyle aktarır: "Çok iyi dindar bir annenin itinalı bakımıyla geçen çocukluğum bende vazgeçilmez bir din duygusu ve yıkılmaz bir ahlâk

² Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *A'mâk-ı Hayâl*, Şule Yayınları, İstanbul 2016, s. 23.

anlayışı bırakmış idi. Daha sonra mükemmel bir eğitim gördüm. Son derece zeki olduğumdan yaşlılarımın sahip olduğu bilgiden fazlasına sahip idim. Az çok fikir sahibi olmadığım hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı. Özellikle yaşlılarım gibi dini ilimlerden yüz çevirmeyip hem zahiri yönden hem batını kısımlardan nasibimi almıştım. İşte bir gün bu bilgi yığınının altında vicdanımı tahlil ettiğim zaman hayretler içerisinde tuhaf bir karışıma benzediğimi fark ettim. Ben küfür ile imandan ikrar ile inkârdan tasdik ile şüpheden meydana gelen bir şey olmuştum.”³ Yukarıda verilen cümlelerde görüldüğü üzere Raci, çevresindeki kişilerin ve arkadaşlarının aksine hayatı, varlığı ve yaratılışı anlamaya çalışır. Dönemin ileri gelen bilginlerine kuşku duyduğu meseleler hakkında sorular yöneltir fakat tatmin edici cevaplar alamaz ve içine düştüğü şüphe girdabında kaybolarak kendini dünya zevkleri içinde rahatlamak ister. Arkadaşlarıyla birlikte içki içer eğlenceye dalar. Bir gün arkadaşlarıyla şehir dışında kır gezisine çıkan Raci, uzun süredir aradığı cevapları yol üstünde gördüğü üstü başı perişan iki meczubun konuşmalarında bulduğunu sezer. Biri elli yaşlarında diğeri ondan daha genç meczupların konuşmalarına kulak verir. “Bu âlemde her ne varsa benim sıfatımdır. Ben olmasam, bir şey olmazdı. Ben ‘hep’im yahut ‘hiç’im; ben ‘hiç’im yahut ‘hep’im. Zaten hiç ile hep birdir, aynı şeydir! Ancak bunun farkında olmayanlar, bir şeyi iki farklı adla anıyorlar...”⁴ Raci, nicedir aradığı soruların cevabının deli diye tâbir ettiği iki insanda olduğunu fark eder ve meczuplara var ile yok halinin eşit olup olmadığını sorar. Deli kahkahalarla “Vay! Sen varsın ha! dedi. Acaba var mısın?..”⁵ oysa Raci, bu soruları kendi kendine kaç defa sorduğunu düşünerek kuşku sarmalının sonlarına geldiğini düşünür. İki meczup ondan sıkılıp gitmeye karar verirler ve Raci’yi nefs-i emmâre mertebesinde oldukları için hayvana benzetirler. Bu garip olay karşısında daha da şaşırarak Raci, kendi içinde içsel bir muhasebeye çekilir, mükemmel bir eğitim almasına rağmen kendi tabiriyle iki pejmürde delinin kendisiyle alay etmesi Raci’nin arayışını derinleştirmesine vesile olur.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Ahmed Hilmi, benimsetilmeye çalışılan Batı kültürünün ve fenni ilimlerin bütün soruları cevaplamaya yetmeyeceğini, görünenden ziyade sezgisel olarak da bazı sorulara cevap verilebileceğini göstermeye çalışır ve dönemin materyalist anlayışını eleştirir. Yazar, Raci’nin şüpheliği ile aslında dönem insanının içine düştüğü

³ Hilmi, *a.g.e.*, s. 24.

⁴ Hilmi, *a.g.e.*, s. 30.

⁵ Hilmi, *a.g.e.*, s. 30.

sosyolojik ve psikolojik travmayı gözler önüne serer. Bu doğrultuda yazar, romanın ilerleyen bölümlerinde Raci'yi bambaşka iklimlerde ve mistik dünyalarda tinsel bir yolculuğa çıkarır. Raci, seküler arkadaşlarının yanında derin düşüncelere daldığı bir sırada: "Acaba ben var mıyım?"⁶ diye sesli düşünür. Henüz kendi iç dünyalarında hakikat yolculuğuna çıkmamış arkadaşları, Raci'nin delirdiğini düşünürler. Raci'nin hayatındaki dönüm noktası, mahallede her zaman önünden geçtiği mezarlığın içine girip Aynalı Baba ile karşılaştığı gündür. Mezarlıktaki küçük kulübeden üstü başı perişan, yaklaşık elli yaşlarında fesinde ve kıyafetlerinde aynalar ve teneke parçaları yapıştırılmış bir adamla karşılaşır, Raci, adamın kıyafetlerinin gülünçlüğüne içten içe şaşırır, ancak onun yumuşak ve mütevazı bakışlarının etkisinde kalır. Aynalı adam Raci'ye "Sefa geldiniz nurum buyurun."⁷ diyerek ona kahve ikramında bulunur. Ahmed Hilmi, her fırsatta savunduğu İslâmî değerleri metaforlar üzerinden okuyucuyla buluşturur. Raci, sözleriyle irfan sahibi olduğunu sezdirenen adamın kendisine Aynalı Baba ya da Âdem Dede denildiğini öğrenir. Aynalı Baba'nın kıyafeti ayna ve teneke parçalarıyla süslenmiştir, Raci bu kıyafetin anlamını henüz keşfedecek seviyede değildir.

Aynalı Baba'nın kıyafetlerindeki ayna bir metafor olarak tasavvufta şu anlama sahiptir: "Tasavvufta her şey zıddı ile kaim olduğu için Vücut- ı Mutlak'ın zıddı olan âdem-i mutlak müstakik bir mevcudiyete sahip olmayıp aynada görülen bir hayal gibidir. Aynada akseden eşya bir gölgeden ibarettir. Allah bir an tecellî etmemeye murad etse bütün mümkinat ve mezâhir ortadan kalkar. Nitekim Allah insanı bir ayna olarak yaratmış. O zatının güzelliğini seyreder."⁸ Yazar, Raci'nin giyim anlayışına karşı Aynalı Baba'nın kıyafetlerine vurgu yaparak dönemin içine düştüğü gösteriş merakına, nefsânî isteklere ve maddiyata bağımlılığını göstermeye çalışır. Buna mukabil, Ahmed Hilmi, dünyada her şeyin zıddı ile bütünlük içinde olduğunu, hayâl âlemi denilen bu âleme çok bağlanmamak gerektiğini, hakikati bulmak için insanın kendi iç âlemine dönmesi zorunluluğunu ortaya koymak ister. Hikâyenin devamında Raci, Aynalı Baba'nın deli kılığına bürünmüş bir filozof olduğunu sezerek onunla ciddi meseleleri konuşabileceğine inanır, ancak Ahmed Hilmi, konuşmaktan çok tasavvufî gelenekteki hal dilinin önemini vurgular. "Akıl yoluyla Hakk'ı itiraf etmek mümkün, ama bilip anlamak mümkün mü? Ne konuşalım? Harfler bir araya getirilerek

⁶ Hilmi, *a.g.e.* s. 31.

⁷ Hilmi, *a.g.e.* s. 32.

⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s. 63.

felsefi noktalar aydınlatılabilir mi?”⁹ Ona göre okumakla hakikate erişilmez, tasavvufta önce bir mürşid-i kâmile tâbi olmak ve mürşidin rehberliğinde seyr-ü sülûke çıkmak gerekir.

20. yüzyılın ilk yıllarına ait romanda Batı kültürünün insana taktığı madde prangasının insanı sürüklediği gaflet haline dikkat çekilir. Bilmezlik ve madde dünyasıyla çevrilmiş insan, her şeyin somut varlığı ile ilgilenir. Oysa Hakk’ı ve hakikati anlamak için sezgi ve mânâ gereklidir. Yazar, okuyucuyu bu yönde düşünmeye sevk etme gayreti içindedir.

Rüyalarla Maddeden Mânâyâ Yolculuk

Rüyalar uyku anında görülen hayaller olarak tanımlanır. Rüya: “İlk insandan günümüze kadar gizemini koruyarak semboller üzerinden bazen ümit verici bazen de karamsar bir tablo şeklinde tabir edilir.”¹⁰ Bu bağlamda rüya motifinin oldukça öne çıktığı ve “Bireyin iç dünyasının esas alındığı *A’mâk-ı Hayâl* romanında, Batı’nın düşüncesiyle Doğu’nun hayâl unsurları harmanlanarak bir rüya sentezi oluşturulmuştur.”¹¹ Bu doğrultuda Aynalı Baba ile Raci’nin ilk hasbihalinden sonraki günlerde Raci her gün mezarlığa gelir, Aynalı Baba’nın rehberliğinde kahve ve ney aracılığıyla yakaza haline geçer. “Hiçlik Tepesi” ismini taşıyan ilk rüyada, Buda önderliğinde nefsinin istekleriyle yüzleşir. Burada Raci, henüz nefsi emmâre aşamasında olarak nefsânî arzularından arınması gerektiğinin altı çizilir. Çünkü hakikate ulaşmanın en önemli aşaması nefis terbiyesidir. “Hiçlik Zirvesi”nin ikinci rüyasında ise Raci Buda ile birlikte zirve yolculuğuna devam eder. Burada Raci bir nebze de olsa nefisini törpülemeyi başararak hakikat yolunda ilerleme kaydetmiştir. Çünkü zirveye ancak kalbinde ve aklında dünya nimetleri olmayanlar çıkabilir. Üçüncü güne gelindiğinde Raci, Aynalı Baba’nın rehberliğinde Zerdüştler ülkesi İran’a doğru yola çıkar. Burada aydınlık ve karanlığın, iyilik ve kötülüğün mücadelesini, karşıtlıkların birliğini sezer. Rüyada insanın Allah’ı bulabilmesi ve hakikate ulaşabilmesi için dünya hırslarından, kibrinden arınması gerektiği ve ancak bu şekilde yaradılışının gayesine yani, vahdete ulaşabileceği vurgulanır. “Devrî Daim” isimli rüyada ise yaratılış aşamalarını gözlemler. “Mecma- ı Ârifan” adlı rüyada dönemi yansıtan maddî ve ilmî tartışmalar eleştirilerek

⁹ Hilmi, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰Alper Kadir, Yasemin Alper, “Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi’nin *A’mâk-ı Hayalinde* Robert E. Ornstein’in “Sezgi Eğitimi”, (Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/4 Winter, p. 27-48, Ankara-Turkey, 2015, s. 35.

¹¹Alper Kadir, Yasemin Alper, *a.g.m.*, s. 34.

hakikatten uzaklaşılmasına dikkat çekilir.¹² “Azamet Sahası” adlı rüyada ise Raci, Simurg’la birlikte göğün katlarını geçerek kâinatın sonsuzluğu çağrıştıracak büyüklüğü içinde, Allah’ın yüceliğini ve sonsuzluğunu idrak ederek vahdet yolunda ilerleyişini sürdürür. “Muammayı Ebedî” adlı rüyasında halvetten sonra bedenini ruhunda yok edip keramet sahibi olan hakikat yolculuğunda Hakka’l-yakîne¹³ mertebesine erişmesi sezdirilir.

Raci, birinci bölümün son rüyasında Hz. Muhammed’den (s.a.s.) mutluluğun hayatı olduğu şekliyle kabul etmek olduğunu öğrenir, yani rıza ve teslimiyet mertebesini sezer.

Raci’nin rüyalar aracılığıyla nefis terbiyesinden geçerek vahdet-i vücud/tevhid mertebesine erişmesi yazarın savunduğu tezin bir göstergesidir. Tanzimat’la birlikte benimsetilmeye çalışılan modern yaşam şeklinin, maddeci ve materyalist anlayışın insanı dualiteye ve psikolojik buhranlara sürüklediğinin mesajını veren yazar, çözüm olarak İslâmî değerleri telkin eder.

Romanın ikinci bölümünde de rüyalarla hakikat yolculuğu devam eder. “Âb-ı Hayat” ismini taşıyan ilk rüyada ölümsüzlük konusu işlenmektedir. Bu rüyada, ölümden kaçılmayacağı, hayatta iken nefsi öldürmek gerektiği vurgulanır. “Hüsn-ü Hayâl” isimli rüyada ise Raci, maddî bedenden sıyrılarak var olduğunu hisseder. O artık fenâ makamına ulaşmıştır. Diğer bir rüyada Nâsut ve Şehâdet mertebeleri Raci’ye gösterilerek ruhsuz bir yaşamın olamayacağı ama ruhun ebedi şekilde var olabileceği vurgulanır. Sa’y ve Ceza adını taşıyan başka bir rüyada rızkın dağıtılması ve rıza konusuna yer verilir.

Başka bir rüyada fenni ilimlerin tek başına mânâyı idrak edemeyeceği tezi ortaya konularak sezgi ön plana çıkarılır. “Leyla ile Mecnun” başlıklı rüyada müridi hakikate ulaştıran etkili araç olan aşka yer verilir. Raci, romanda geniş yer tutan rüyalar aracılığıyla müşdidinin rehberliğinde fenâyaya ulaşarak vahdeti vücuda erişir.

Tanzimat Dönemi’nin materyalist ve pozitivist anlayışına karşı bir direniş sergileyen Ahmed Hilmi, *A’mâk-ı Hayâl* romanında tasavvufî tema ve metaforlar üzerinden İslâm anlayışını ve geleneklerini diri tutmaya çalışır. Hakikati idrak etme aracının kalp ve sezgi olduğunu vurgular. Tanzimat döneminin Batı’dan aldığı materyalist düşüncenin karşısına İslâmî değerleri ve seyr-ü sülûk yoluyla ulaşılan vahdet-i vücud anlayışını yerleştirir.

¹² Sema Noyan, *A’mâk-ı Hayâl Romanında Tasavvuf, Budizm, Hinduizm ve Zerdüştilik Açısından Vahdet-i Vücud Karşılaştırılması*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2019, C. 66, s. 195.

¹³ Sema Noyan, *a.g.m.* s. 200.

Sonuç

A'mâk-ı Hayâl romanı, Tanzimat romanlarının aksine, toplumdaki sosyolojik ve psikolojik konuların ele alındığı sıra dışı bir eserdir. Romanda mitolojik hikâyeler ve semboller kurmaca tekniğiyle kaleme alınmıştır. İnsanın dış dünyasından ziyade, ruh dünyasına hitap eden dinî, felsefî ve tasavvufî öğeler bir araya getirilerek Meşrutiyet Dönemi'nde savunulan materyalist anlayışa karşı çıkmıştır. Ahmed Hilmi, romanda Hinduizm, Budizm gibi Doğu dinlerindeki öğretileri İslâm'daki vahdet anlayışı ile birleştirerek hakikat bilgisinin yüzyıllarca Doğu'dan dünyaya yayıldığını hatırlatır. Bu minvalde yazar, İslâmî değerlerin devam etmesi gerektiğini savunur. Romanda Raci'nin yaşadığı dönüşüm, maddeci toplum değerlerine karşı bir kurtuluş reçetesi niteliğindedir. Eserde, karanlıkla aydınlığın, iyilikle kötülüğün, maddeyle mânânın çarpıştığı nefis mücadelesinde, zafer, aşk ve tevhitte iç içedir. Roman, günümüzde Raci gibi şüpheler içinde boğuşan pek çok gence ışık tutabilecek niteliktedir. Okuyucuların dünyaya geliş sebebi, hayatın anlamı gibi konularda cevaplar bulabileceği roman, insan ve kul olma konusunda şuurlu nesillerin yetişmesine katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptir.